

Синонімічні відношення конструкцій з прийменником ПО у значенні способу дії

Багатство й різноманітність прийменникових конструкцій, їх синтаксична синоніміка – ще й до цього часу недостатньо досліджена галузь граматичної будови сучасної української літературної мови. Однак “уміння вибрати саме таку прийменникову конструкцію, яка найповніше передає потрібний відтінок думки, має важливе значення для точності мови” (1, 125). Тому актуальним, на наш погляд, є вивчення закономірностей формування, виявлення семантики і причин синонімії конструкцій з одним найбільш продуктивним прийменником сучасної української мови – прийменником ПО.

Прийменникові конструкції можна вважати синонімічними тоді, коли вони виражають чітко визначені значення і види відношень, тобто такі, що характеризуються однорідністю значень, яка підтверджується можливістю взаємозаміни синонімічних сполучень. Зазначені конструкції “...відрізняються одна від одної лише засобами вираження граматичного значення, висловлюваного даним прийменником... При цьому виразником граматичного значення... є не сам прийменник, а сполучення його з певним відмінком” (1, 125).

Конструкції, що вступають у синонімічні відношення, відрізняються відтінками семантико-синтаксичних значень, експресивно-стилістичними особливостями, емоційним забарвленням, продуктивністю в сучасній українській мові.

Часто вживаним є сполучення прийменника ПО з місцевим відмінком іменника, яке функціонує як

полікомпонентна структура, що об'єднує відтінки значення способу дії.

У синонімічні відношення, як правило, не вступають конструкції, що виражають часткове значення власне способу дії. Наприклад: Поділ України по Дніпру викликав величезне незадоволення серед її населення (1, 133); Творю сама по собі (2, 22); Реалізуюсь по порядку дуже конкретно (2, 23). Однак з тим же значенням може вживатися трансформоване займенниково-прийменникове словосполучення сам по собі (сама по собі, саме по собі, самі по собі) і безприйменникове сам собою (сама собою, саме собою, самі собою). Наприклад: Якось сама по собі зринувла в думці Михайлова хата (1, 101) та І вже самі собою склалися рядки нової поеми (1, 57-58).

Сполучення прийменника ПО з місцевим відмінком, що вживається при вказуванні на спосіб називання когось, у сучасній українській мові не має синонімічних відповідників, напр.: Саме так – по імені і по батькові завжди називав його мій батько (1, 188); Отже, Сократ з'являвся на сцені, його часто називали по імені (2, 74).

На наш погляд, відношення способу дії розвинулися з таких функцій:

- а) означення того, згідно з чим відбувається дія;
- б) означення підстави дії;
- в) означення засобу, за допомогою якого відбувається дія.

Прийменникові сполучення у зазначених функціях характеризуються меншим ступенем абстракції, тому вони мають синтаксичні синоніми.

На означення того, згідно з чим відбувається дія, паралельно вживаються конструкції “ПО+ місц. відм. іменника” та “ЗА + ор. відм. іменника”. Наприклад: По прийнятому у нас звичаю можна всі стани організаторів у данім громадянстві називати “панами”, всі стани організованих – “народом”(3, 117); Прирікаю – по

козацькому звичаю (1, 30) та І коле очима денекотрих січовиків, які, за його поняттям, належать до "жеброти" (1, 33); Казав Дмитро Донцов, що колесо долі завжди крутиться то вгору, то вділ за законом всесвіту (1, 149).

Як паралель до конструкції "ПО+ місц. відм. іменника" на означення підстави дії поширене сполучення прийменника З із родовим відмінком іменника. Наприклад: По добрій волі прийняв на себе Захар Беркут догляд старої святини (Франко); З доброї волі сам очолив небезпечну операцію (3, 148).

Сполучення прийменника ПО з місцевим відмінком іменника може означати засіб, за допомогою якого відбувається дія, напр.: Передачу інформації слід здійснити по факсу. Із тим же значенням можлива і безприйменникова форма орудного відмінка відповідного іменника: по факсу – факсом, по телеграфу – телеграфом. Проте вона має менше поширення, як свідчить фактичний матеріал, ніж прийменникове сполучення, і не може бути використаною, коли до складу такої конструкції входить незмінюваний іменник, напр.: Розліплювано повідомлення про проголошення, хтось прочитав заяву по радіо (1, 56).

На означення такого способу дії, коли підкреслюється послідовність розташування певних предметів або послідовність чинності, паралельно вживаються конструкції "По+ місц. відм. іменника" та "ЗА+ ор. відм. іменника". Наприклад: На тонких дощинках – відрізках він понаписував товстими лініями букви, помалу, одну по одній шокілька днів. (3, 72); Підходять люди по одному на сцену до Гайнріха (1, 73) – З війтової гурми вилітають образливі слівця – одно за другим, і все гостріші, бо противна сторона не відповідає (1, 48).

Дослідження вживання прийменникових конструкцій у порівняльному плані в межах однієї семантичної групи дає можливість з'ясувати смислові співвідношення між прийменниками, що вступають у синонімічні відношення.

Розвиток синтаксичних конструкцій, що базується на семантичному розвитку прийменників, сприяє точнішому, яскравішому оформленню висловлення, передачі бажаного стилістичного забарвлення.

Отже, як бачимо, синонімічні прийменникові конструкції дають можливість виражати найтонші відтінки граматичного значення або передавати певне стилістичне забарвлення у відповідності з метою висловлювання. За допомогою синонімічних конструкцій, зокрема прийменникових, можна уникнути однакових звуків, чим забезпечується милозвучність мови.

Література.

Колодяжний А.С. Прийменник. Матеріал до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. –Х.: ХДУ, 1960.–165 с.

Бурячок А. Мовні поради. Про прийменник ПО // УМЛШ. – 1991. № 1. – С. 76-78.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. -К.: Наукова думка, 1992. - 224 с.

Словник української мови. У II-х т. -К.: Наукова думка, 1975.– т. 6. – 833 с.

Список джерел.

1. Дзвін.- 1995. -№2.
2. Дзвін.- 1995. -№11.
3. Дзвін.- 1995. -№10.